

Pawlak, Józef

Henryk Elzenberg

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Filozofia 12 (228), 3-8

1991

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

HENRYK ELZENBERG

Henryk Elzenberg urodził się 18 IX 1887 r. w Warszawie. Jego ojciec, również Henryk, był cenionym adwokatem i publicystą, współtwórcą dziennikarstwa polskiego w Łodzi. Matka, Maria z Olendzkich, zmarła w 1888 r., w kilka miesięcy po urodzeniu syna. Wychowaniem Henryka Elzenberga zajmowała się odtąd ciotka, Anna Elzenberg. Ojciec zdecydował, że Henryk powinien kształcić się w atmosferze jak największej wolności, której brak było w Królestwie. Postanowił więc wysłać dziewięcioletniego syna pod opieką Anny Elzenberg do Szwajcarii. W 1905 r. Elzenberg uzyskał w Genewie maturę. Jak później wspominał, już w szkole średniej jego

...zainteresowania i niewątpliwie także zdolności szły głównie w kierunku literatury; mimo pewnych wahań, czy to słabszych na rzecz historii, czy mocniejszych na rzecz filozofii [...] nastawiony byłem chyba najsilniej na to, żeby zostać pisarzem¹.

Toteż po wstąpieniu na uniwersytet paryski zapisał się na historię literatury francuskiej. W 1909 r. Elzenberg uzyskał tytuł naukowy doktora na podstawie rozprawy *Le sentiment religieux chez Leconte de Lisle*, która ukazała się drukiem w Paryżu w tym samym roku. Po krótkim pobycie w Polsce ponownie znalazł się w Szwajcarii, gdzie w latach 1910—1912 wykładał literaturę francuską na uniwersytecie w Neuchâtel.

Od 1912 r. Elzenberg mieszkał w Krakowie. Jego zainteresowania zwróciły się teraz ku filozofii. Owocem podjętych badań była rozprawa *Podstawy metafizyki Leibniza*, która ukazała się w 1917 r. w Krakowie nakładem Akademii Umiejętności, oraz przekład *Monadologii* Leibniza.

W sierpniu 1914 r. Elzenberg wstąpił jako ochotnik do Legionów Piłsudskiego. Brał udział w walkach na froncie wschodnim. Po wystą-

¹ H. Elzenberg, *Próby kontaktu*, Kraków 1966, s. 124.

pieniu z wojska (1916) najpierw pracował w referacie prasy zagranicznej przy Generalnym Sekretariacie Naczelnego Komitetu Narodowego w Krakowie, a następnie był nauczycielem w gimnazjum w Zakopanem. W 1918 r. przez dwa miesiące przebywał jako stypendysta PAU w Wiedniu. Po powrocie do kraju podjął pracę w prywatnym gimnazjum w Krakowie. W 1920 r. w związku z zagrożeniem, jakie niosła ze sobą ofensywa wojsk radzieckich na Warszawę, ponownie wstąpił do wojska polskiego jako ochotnik.

W 1921 r. habilitował się na Uniwersytecie Jagiellońskim na podstawie pracy *Marek Aureliusz. Z historii psychologii etyki*. Następnie przeniósł się do Warszawy, gdzie pracował jako profesor języka francuskiego i łaciny w gimnazjum im. Marii Konopnickiej. Jednocześnie wykładał filozofię na Uniwersytecie Warszawskim, w Państwowym Instytucie Nauczycielskim oraz estetykę w Państwowym Instytucie Sztuki Teatralnej. W 1936 r. Tadeusz Czeżowski zaproponował Elzenbergowi przeniesienie się do Wilna. Elzenberg skorzystał z zaproszenia i od 1 października tegoż roku wykładał jako adiunkt przedmioty filozoficzne na Uniwersytecie Stefana Batorego. W tym okresie nie stronił również od działalności społeczno-politycznej. Między innymi był współtwórcą Klubu Demokratycznego w Wilnie. Po zamknięciu USB w końcu 1939 r. brał czynny udział w tajnym nauczaniu zarówno akademickim jak i średnim. Podobnie jak prof. T. Czeżowski wygłaszał odczyty poświęcone głównie problematyce etycznej.

W kwietniu 1945 r. Elzenberg został repatriowany do Lublina, gdzie wykładał literaturę francuską na KUL oraz był lektorem języka francuskiego na UMCS. Jesienią tegoż roku przeniósł się do Torunia. Na nowo utworzonym Uniwersytecie M. Kopernika objął jako profesor zwyczajny II Katedrę Filozofii². Prowadził wtedy wykłady i seminaria z historii filozofii i aksjologii. Studenci uczestniczący w tych zajęciach byli zafascynowani osobowością Profesora, jak również skalą jego zainteresowań humanistycznych³. W 1950 r. Elzenberg został decyzją Ministerstwa odsunięty od zajęć uniwersyteckich. Pod względem formalnym było to udzielenie długoterminowego urlopu naukowego. Po odwołaniu go z urlopu od 1 X 1957 r. kierował Katedrą Filozofii na Wydziale Humanistycznym UMK oraz prowadził zajęcia dydaktyczne dla studentów kierunku filozoficznego. W 1960 r. przeszedł na emeryturę.

Przez następne kilka lat Elzenberg kontynuował działalność naukową. W 1966 r. ukazały się dwie Jego książki: *Wartość i człowiek. Roz-*

² Kierownikiem I Katedry Filozofii był prof. Tadeusz Czeżowski.

³ Por. B. Wolniewicz, *Myśl Elzenberga*, Studia Filozoficzne 1986, nr 12; M. Kalota-Symanińska, *Światło w ciemnościach*. (Wspomnienie o profesorze Henryku Elzenbergu), *ibid.*

prawy z humanistyki i filozofii i *Próby kontaktu*, w których znalazły się eseje filozoficzne i artykuły krytycznoliterackie wcześniej publikowane w różnych czasopismach. W 1963 r. zdecydował się wydać swój dziennik: *Kłopot z istnieniem. Aforyzmy w porządku czasu*, który jest świadectwem ogromnie złożonego procesu twórczego myśliciela. Należy podkreślić, że opublikowane książki i artykuły stanowią jedynie część wielotematycznej spuścizny rękopiśmienniczej Elzenberga znajdującej się w Archiwum PAN w Warszawie. Badania naukowe, które w ostatnich latach życia Profesor sukcesywnie rozwijał, przerwała ciężka choroba. Elzenberg zmarł 6 II 1967 r. w Warszawie.

* * *

Twórczość Henryka Elzenberga ma cechę szczególną. Na fakt ten zwraca uwagę B. Wolniewicz:

Dla myśli Elzenberga charakterystyczne jest dążenie do systemu, silniejsza bodaj niż u kogokolwiek z współczesnych mu w polskiej filozofii. Rozumiemy przez owo dążenie dwie rzeczy naraz: próbę ogarnięcia szerokiej dziedziny z pomocą paru prostych zasad oraz rozwinięty zmysł logiczny, nie dopuszczający w niej paralogizmów. Można by tu równie dobrze mówić o dążeniu do systemu w sensie „ekstensywnym” i „intensywnym”, przy czym jedno nie musiałoby towarzyszyć drugiemu (pierwsze ilustruje dobrze psychoanaliza, drugie — szkoła warszawska). Niedostępnym wzorem takiego podwójnie rozumianego dążenia do systemu jest Leibniz⁴.

W odróżnieniu od autora *Monadologii* Elzenberg kładł nacisk na zbudowanie systemu aksjologicznego, którego częściami miały być etyka i estetyka.

BIBLIOGRAFIA WAŻNIEJSZYCH PRAC HENRYKA ELZENBERGA

- Le sentiment religieux chez Leconte de Lisle*, Paris 1909, 254 s.
Podstawy metafizyki Leibniza, Kraków 1917, 70 s.
 Marek Aureliusz. *Z historii i psychologii etyki*, Lwów — Warszawa 1922, 109 s.
Sprawozdanie ze Zjazdu Wychowania Moralnego w Genewie, Przegląd Współczesny 1922, nr 7 i 8, s. 297—302.
Etyka wyrzeczenia. Czym jest i jak bywa uzasadniana, Przegląd Filozoficzny 1925, nr 1—2, s. 59—82.

⁴ B. Wolniewicz, op. cit., s. 59.

- Nauka o literaturze czy krytyka literacka*, Przegląd Warszawski 1925, nr 51, s. 178—185.
- O „wąskim” pojmowaniu nauki, Wiadomości Literackie 1926, nr 41, s. 2.
- W sprawie podstaw krytyki literackiej. Odpowiedź Stefanowi Kołaczowskiemu*, Wiadomości Literackie 1926, nr 40, s. 2.
- Lukrecjusz i religia materializmu*, Przegląd Współczesny 1927, nr 58, s. 200—215.
- Nauka. Z okazji Drugiego Polskiego Zjazdu Filozoficznego*, Przegląd Współczesny 1927, nr 67, s. 319—322.
- Przeciwko formalizmowi w estetyce*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci prof. H. Heinricha*, Kraków 1927, s. 43—56.
- O doniosłości poznawczej myślenia metaforycznego, [w:] *Księga pamiątkowa Drugiego Zjazdu Polskiego Filozoficznego*, Przegląd Filozoficzny 1928, z. 1—2, s. 93—95.
- O funkcji poznawczej wystawiania się obrazowego, Przegląd Filozoficzny 1928, z. 3, s. 227—247.
- Rousseau jako pisarz*, Wiedza i Życie 1928, nr 7, s. 495—499.
- Pro domo philosophorum*, Echo Tygodnia 1929, nr 2, s. 2.
- Wielkość i my (Z powodu dyskusji o Mickiewiczu)*, Droga 1929, nr 6, s. 573—578.
- Nauka i barbarzyństwo*, Pamiętnik Warszawski 1930, nr 4—5, s. 104—115.
- O kompetentnym sędzie oceniającym, Ruch Filozoficzny 1930—1931, nr 1—10, s. 216—217.
- Historia filozofii prof. Tatarkiewicza*, Wiadomości Literackie 1932, nr 9, s. 3.
- O różnicy między „pięknem” a „dobrem”, Przegląd Filozoficzny 1933, nr 4, s. 363—376.
- Ahimsa i pacyfizm. Rzecz o gandyzmie*, Pion 1934, nr 13, s. 1—2.
- Etyczny charakter sztuki*, Pion 1935, nr 39, s. 4.
- Les idées de valeur et d'obligation. (O pojęciu wartości i powinności)*, Komunikat, Sprawozdanie z Posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego 1934, Warszawa 1935, z. 1—6, s. 66—74.
- Metafizyka reportażu*, Pion 1935, nr 38, s. 2—3.
- O Borowym, o Kasprowiczu i o niektórych kłopotach z ocenami estetycznymi, Pion 1935, nr 52, s. 4—6.
- W sprawie estetyzmu w literaturze*, Marchońt 1935, nr 3, s. 406—424.
- Zły estetyk i jego sława*, Pion 1935, nr 47, s. 2.
- Estetyka jako dyscyplina wartościująca*, Pion 1936, nr 10, s. 1—2.

- Le phenomene esthetique de la coloration affective*, [w:] *Deuxieme Congres International d'Esthetique et de Science de l'Art*, t. 1, Paris 1937, s. 221—224.
- Pojęcie wartości i powinności, *Ruch Filozoficzny* 1932—1935/1936, nr 5—10, s. 147—148.
- Zabarwienie uczuciowe jako zjawisko estetyczne, [w:] *Prace ofiarowane Kazimierzowi Wójciskiemu*, Wilno 1937, s. 483—491.
- Ocena przyjemności i przykrości w etyce perfekcjonistycznej, *Ruch Filozoficzny* 1936—1938, nr 1—3, s. 151.
- Powinność i rozkaz, *Przegląd Filozoficzny* 1938, z. 1, s. 85—91.
- Problem osobowości twórczej, *Pion* 1938, nr 14, s. 4.
- Gandhi w perspektywie dziejowej, *Znak* 1948, nr 5, s. 398—416.
- La personalité creatrice de l'artiste*, [w:] *Actes du X-e Congres International de Philosophie*, t. 1, Amsterdam 1948, 162—164 (polski przekład: *Osobowość twórcza artysty*, *Przegląd Filozoficzny* 1948, z. 4, s. 422—424).
- Stoicyzm historyczny i „stoicyzm” w rozumieniu potocznym, *Ruch Filozoficzny* 1949—1950, nr 1—3, s. 44—46.
- Ekspresja pozaestetyczna i estetyczna*, *Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności* 1950, nr 5, s. 294—297.
- Odpowiedź na ankietę „Znaku” w sprawie wpływów na własny światopogląd i postawę moralną, *Znak* 1952, nr 1, s. 82—85.
- L'idealisme de Berkeley est-il un idealisme immanent?*, [w:] *Actes du XI-e Congres International de Philosophie (Bruxelles 20—26 Août 1953)* t. 13, Amsterdam 1953, s. 78—86.
- Ekspresja pozaestetyczna i estetyczna*, *Estetyka* 1960, s. 49—65.
- Ideal zbawienia na gruncie etyki czystej, [w:] *Charisteria. Rozprawy złożone w darze Władysławowi Tatarkiewiczowi*, Warszawa 1960, s. 41—54.
- Brutus czyli przekleństwo cnoty*, *Znak* 1962, nr 12, s. 1891—1900.
- Kłopot z istnieniem. Aforyzmy w porządku czasu*, Kraków 1963, s. 468.
- Przeciwko hedonizmowi, *Ruch Filozoficzny* 1963, nr 50, s. 1—2.
- Realizm praktyczny w etyce a naczelne wartości życia ludzkiego, *Ruch Filozoficzny* 1963, nr 1, s. 54—60.
- Domniemany immanentyzm Berkeleya w świetle analizy tekstów*, [w:] *Szkice filozoficzne Romanowi Ingardenowi w darze*, Warszawa 1964, s. 27—48.
- Próba kontaktu. Eseje i studia krytyczne*, Kraków 1966, s. 224.
- Wartość i człowiek. Rozprawy z humanistyki i filozofii*, Toruń, 1966, s. 188.

Spór o zależność etyki od religii, Znak 1978, nr 2, s. 171—182.

Zależność i niezależność etyki od obrazu świata, Znak 1978, nr 2, s. 163—170.

Moralia, Kultura i Społeczeństwo 1986, nr 1, s. 79—81.

Motywacja etyczna (Wartość w religii i kulturze), Studia Filozoficzne 1986, nr 12, s. 13—18.

Wartość ostateczna i wartość pochodna („Tekst żemłosławski”, rozdział V), *ibid.*, s. 19—21.

Wartość ujemna, *ibid.*, s. 23—28.

O tzw. maksymalizacji dobra jako zasadzie obowiązku, *ibid.*, s. 29—38.

Rzeczywista podstawa etyki, *ibid.*, s. 39—47.

Uwagi do „Bhagawadgity”, *ibid.*, s. 49—54.

Józef Pawlak